

GEFAD / GUJGEF41(3): 2069-2093(2021)

Azerbaycan Cumhuriyeti Tarih Ders Kitaplarında 1915 Ermeni Olayları*

1915 Armenian Events in High School History Textbooks of the Republic of Azerbaijan

Nejla GÜNAY¹, Tuğba YILMAZ²

¹Gazi Üniversitesi, Tarih Eğitimi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bilim Dalı.
ngunay@gazi.edu.tr

²Gazi Üniversitesi, Tarih Eğitimi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bilim Dalı.
thetugbayilmaz@gmail.com

Makalenin Geliş Tarihi: 14.10.2021

Yayına Kabul Tarihi: 30.11.2021

ÖZ

Bu çalışmanın amacı Azerbaycan Tarih ders kitaplarında yer alan 1915 Ermeni olaylarının nasıl bir bakış açısıyla ele alındığını değerlendirmektir. Bu kapsamda Azerbaycan tarih ders kitapları arasından 1915 Ermeni olaylarının yer aldığı; 9. sınıf Umumi Tarih, 9. sınıf Azerbaycan Tarihi ve 11. sınıf Umumi Tarih ders kitabı incelenmiştir. Çalışmada doküman analizi yöntemi kullanılarak tarih alanyazında 1915 Ermeni olayları ve tarih ders kitaplarındaki Ermeni olaylarına dair bilgiler elde edilmiş, ders kitabından elde edilen bilgiler nitel veri analizi tekniği kullanılarak değerlendirilmiştir. Çalışma nihayetinde elde edilen sonuç tarih alanyazında verilen bilgiler ile tarih ders kitabındaki bilgilerin çelişmediğidir. Bununla birlikte ders kitaplarında 1915 Ermeni olaylarıyla ilgili Ermeni tarafının iddiaları büyük yalan olarak nitelendirilirken, kanıt kullanma metoduyla ders kitabında Ermenilerin bu iddialarına karşı sav geliştirilmiş ve asıl soykırımın Ermeni tarafınca gerçekleştirildiği dile getirilerek, kanıt yollu temellendirme yapılmıştır. 1915 Ermeni olayları, Azerbaycan tarih ders kitaplarında yerli ve yabancı en çok kaynakçanın kullanılmış olduğu bölüm olarak da dikkat çekmektedir. Özellikle 11. sınıf ders kitabında 1915 Ermeni olayları geniş ölçüde yer bulan bir konu olmuştur.

***Anahtar Sözcükler:** Tarih ders kitabı, Ermeni olayları, 1915 sevk ve iskân kanunu, Osmanlı devleti, Ermeniler.*

* **Alıntılama:** Günay, N. ve Yılmaz, T. (2021). Azerbaycan cumhuriyeti tarih ders kitaplarında 1915 ermeni olayları. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 41(3), 2069-2093.

ABSTRACT

The 9th grade General History, 9th grade Azerbaijan History and 11th grade General History textbook. In the study, using the document analysis method, information about the 1915 Armenian events in the history literature and the Armenian events in the history textbooks were obtained, and the information obtained from the textbook was evaluated using the qualitative data analysis technique. The result obtained at the end of the study is that the information given in the history literature and the information in the history textbook do not conflict. While the claims of the Armenian side regarding the 1915 Armenian events are described as big lies in the textbooks, an argument has been developed against these claims of the Armenians in the textbook using the method of using evidence, and it is stated that the real genocide was carried out by the Armenians, and evidence-based grounding has been made. The 1915 Armenian events are also noteworthy as the section in which the most domestic and foreign bibliographies are used in Azerbaijan history textbooks. Especially in the 11th grade textbook, the 1915 Armenian events have been a subject that has been widely covered.

Keywords: *History textbook, Armenian events, Dispatch and resettlement Law of 1915, Ottoman empire, Armenians.*

GİRİŞ

Sosyal bilimler arasında yer alan tarih biliminin görevi; toplumların nereden geldiklerini ve nereye gitmekte olduklarını açıklamaktır. Tarih bunu yaparken son derece hayati bir bilgi birikimi sağlayarak, bireye yolunu sağlıklı bir şekilde çizebilme bilinci kazandırmaktadır (Hali, 2014, s. 159). Tarih öğrenmek iyi bir vatandaş olmanın temel gereklerindedir. Bu durum da tarihin okul programlarında yer almasının en yaygın gerekçesidir. Tarih öğrenmek vatandaşların yaşamlarını etkileyen yakın geçmişteki, hâlihazırdaki ve gelecekteki muhtemel değişmelerin nasıl ortaya çıktıklarını ya da çıkabileceklerini ve hangi nedenleri kapsadıklarını anlamamıza yardımcı olur (Stearns, 2009, s. 122-123).

Tarih öğretiminin üzerine yüklenen bu sorumluluklar yerine getirilirken, kullanılan en önemli materyal tarih ders kitaplarıdır. İnsanlık tarihinin geçmişinden bugününe değin pek çok bilginin depolandığı bu kitaplar; içeriği, yapısı, dili, anlatım özellikleri, görsel kullanımı ve pek çok diğer özellikle birlikte diğer ders kitaplarından ayrılmaktadır. (Çelik, 2020; s. 596). Birçok insanın akademik anlamda tarih öğretimi ile ilk karşılaşma durağı olan tarih ders kitapları; aynı zamanda hemen hemen her öğrencinin kolaylıkla ulaşabileceği sistemli bilgi aktarımının yapıldığı materyallerdir (Alpargu, 2007, s. 2; Şıvgın 2009, s. 36).

Tarih öğrenimi, sadece kendi ülkemizin tarihini öğrenmek için değil aynı zamanda diğer ülkelerin tarihlerinin öğrenilmesi gerekliliğinin bilincinde olunarak yapılmalıdır. Özellikle bizimle aynı kültürü ve ortak tarihi paylaşan komşu ülkelerin tarihlerini öğrenmemiz gerekmektedir (Alpargu, 2010, s. 1). Bu düşünceden hareketle de pek çok ülkenin gerek komşusu olduğu ülkelerin gerekse ortak bir coğrafyayı, kültürü ve tarihi paylaştığı diğer ülkelerin yakın tarihlerine, tarih ders kitaplarında yer verdiği görülmektedir. Bu devletlerden biri de Azerbaycan Cumhuriyeti'dir.

Azerbaycan ve Türkiye arasındaki ilişkiler halkları bakımından binlerce yıl ötesine dayanmaktadır (Tuzcuoğlu, 2019, s.95). Azerbaycan Cumhuriyeti'nin 1991'de bağımsız

olduktan sonra uluslararası uyum sürecinde güvendiği ülke Türkiye Cumhuriyeti olmuştur. Azerbaycan Cumhuriyeti, birçok alanda Türkiye Cumhuriyeti'nin tecrübelerinden yararlanmaktadır. İki ülke arasında gerçekleşen bu tecrübe alışverişinin altında yatan sebep sadece Türk ve Türklük bilinci değil, ortak kültürle gelen milli ve manevi değerlerin oluşturduğu doğal bağıdır (Garibova, 2018, s.19-20).

1992-1993 yılları arasında Ermenistan'la yaşanan Dağlık-Karabağ meselesi neticesinde Azerbaycan'da yönetim el değiştirmiş ve Ebulfez Elçibey, yerine Haydar Aliyev gelmiştir. Haydar Aliyev'in ise Türkiye ile olan ilişkilerinde temel prensibi "*bir millet iki devlet*" anlayışı olmuştur (Tuzcuoğlu, 2019, s.99). İlişkilerin bu yönde bir ilerleme kazanması yalnızca iki devletin varlığı için değil, bölgede genel bir istikrarın sağlanması adına da büyük önem arz etmektedir. İki devlet arasındaki bu sıkı bağ aynı zamanda Türk Dünyası için de önemlidir (Mammedov, 2012, s. 7).

Azerbaycan ve Türkiye'nin siyasi hayatlarında kesiştikleri bir diğer nokta ise Ermenistan'la olan politik ilişkileridir. Nitekim Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişki diğer komşularına oranla daha zayıftır. Bu zayıflığın başlıca nedenleri arasında Ermenistan'ın iddia ettiği sözde soykırım meselesi ve Türkiye'nin, Azerbaycan ve Ermenistan arasında geçen Dağlık Karabağ sorunundaki hassasiyeti yer almaktadır. Nitekim Türkiye; Ermenistan, Karabağ'ı işgal ettikten sonra Nisan 1993'te Ermenistan ile olan hava ve kara sınırlarını tek taraflı olarak kapatmıştır (Demirci, 2010, s. 212).

Türkiye ve Ermenistan arasında varolan bu zayıf ilişkileri güçlendirmek için tarafların birbirlerinden yapmalarını istedikleri oldukça zıt talepleri bulunmaktadır (Deveci Bozkuş, 2015, s. 90). Türkiye'nin Ermenistan'dan talepleri; İki ülke arasındaki sınırın ve Türkiye'nin toprak bütünlüğünün net bir biçimde tanınması, soykırım iddialarının, mevcut siyasetin dışında tutularak tarihçiler ve diğer uzmanlar tarafından incelenmesi ve Karabağ ve etraf bölgesini çevreleyen Azerbaycan topraklarının işgaline son verilmesidir (Lütem, 2015. s. 67). Ermenistan'ın Türkiye'den ilk talebi; diplomatik ilişki kurularak ve sınır kapısının açılmasıdır ki bu talep 2009 Protokollerince bu talep yerine getirilmiş ancak Protokoller Karabağ Sorunu nedeniyle uygulanamayınca durumda bir değişiklik olmamıştır. Diğer talepleri ise; Türkiye'nin Ermeni soykırım

savını tanınması, tehcir edilen Ermenilerin torunlarına tazminat ödemesi, Türkiye sınırları içindeki, kiliselere ait olanlar dâhil olmak üzere, tüm Ermeni mallarının iade edilmesi ve Türkiye'nin Ermenistan'a toprak vermesidir (Lütem, 2015, s. 367). Bu noktada ise tehcir ve soykırımın tanımlamasının iyi yapılması gerekmektedir.

Soykırım tanımlanmasını ilk kez Polonyalı hukukçu Raphael Lemkin tarafından yapılmıştır. Lemkin “soykırım direkt olarak kişileri hedefe almaz, kişinin dâhil olduğu grubu hedef alır; kişi ise bu gruba dâhil olduğu için saldırıya uğrar” demektedir (Yürükel, 2005, s. 1). BM tarafından 1948 yılında kabul edilen Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'nde ise soykırımın tanımı şu şekilde geçmektedir; “Bu sözleşme de soykırımın anlamı, sayılacak olayların, ulusal, ırksal, dinsel veya etnik bir grubun bu niteliği yüzünden kısmen veya tamamen yok etmek kasıt ile işlenmesidir. Bu nitelikler; Grup üyelerinin öldürülmesi, zihinsel veya fiziksel sağlığını bozacak eylemlere girişmek, grubu kısmen veya tamamen yok edilmesine neden olabilecek yaşam koşullarına tabii tutmak ve gruba ait çocukları zorla başka bir gruba transfer etmektir (Yürükel, 2005, s. 1).

1915 yılında ise Osmanlı Hükümeti devlet içerisinde o güne değin yaşanan Ermeni olaylarına yönelik, aldığı tedbir kararını “tehcir” olarak adlandırmıştır. Arapça da “tehcir”; “migrasyon” yani “bir yerden başka bir yere göç etme” anlamına gelmektedir. Kelime kesinlikle “sürgün”, “desport” anlamı içermemektedir. Bu kanun savaş döneminde hükümetin kurallara uymayanlar için askeri yönetimce alınacak tedbirleri içeren “geçici karakterli” bir kanun olmuş ve kalıcı bir özelliğe haiz olmamıştır (Qasımlı, 2014, s. 329).

Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ilişkilerin tarihsel sürecinin ve ülkelerarasındaki tarihi münasebetlerin yetişecek çocuklara ve gençlere çok iyi bir biçimde öğretilmesi gereklidir (Alpargu, 2007, s. 4). Bundan hareketle de çalışmanın amacı; bulunduğu coğrafi konum itibarıyla ortak bir geçmişi paylaştığı Türkiye ve Ermenistan arasında yaşanan 1915 Ermeni olaylarının Azerbaycan tarih ders kitaplarında nasıl ifade edildiğinin incelenmesidir. Böylelikle 1915 olaylarının dışında kalan bir göz olarak Azerbaycan Cumhuriyeti'nin konuya olan bakış açısı ortaya konulmuş olacaktır.

Tarih Alanyazında 1915 Olaylarına Dair Kısa Bir Bakış

Osmanlı Devleti ile Rusya arasında imzalanan Yeniköy Antlaşmasından sonra Ermenilerin Osmanlı Devleti'ne olan bağlılıkları azalmıştır. Anadolu topraklarında Rus etkinliğinin artmasıyla birlikte Ermenilerin bu bölgelerdeki komitacılık faaliyetleri artmıştır. Komitacılar ise Ermeni halkını silahlandırmıştır (Günay, 2015).

I. Dünya Savaşı, Türk ve Ermeni ilişkileri açısından da bir dönüm noktası olmuştur. Çünkü bu noktada Ermeniler, Türklerin yanında veya karşısında olma kararı almaktaydı. Ermenilerin kararı ise Osmanlı Devleti toprakları içerisinde batı Ermenistan kurma hayaliyle Türklerin karşısında yer almak oldu (Özşavlı, 2019, s. 13). Buraya kadar gelen süreçte ise Osmanlı Devleti ve Ermenilerin karşı karşıya kaldığı pek çok olay cereyan etmişti. Ermenilere karşı Osmanlı Devleti'nin ve Müslüman tebaanın güvenini sarsan olaylardan bazıları; Osmanlı Bankası baskını (1896), Sultan II. Abdülhamit'e suikast girişimi (1905), Adana Vakası ve Anadolu'nun pek çok yerinde gerçekleştirilen kimi zamansa şiddet içeren gösterilerdir (Özşavlı 2017, 159).

I. Dünya Savaşı çıkacağı sıralarda Osmanlı Devleti'nin ordusunun ve ekonomisinin zayıflamış olması onu, İtilaf devletlerinin müttefik olmayı istemediği, İttifak devletlerinin ise müttefik olmaya pek istekli olmadığı bir devlet haline getirmişti. Rusya içinse Osmanlı Devleti, himayesindeki Ermenilerle iş birliği içinde olduğu bir devletti. Rusya lehine Osmanlı Devleti içerisindeki Ermeniler, bazı Ermeni mebusların önderliğinde seferberlik ilan ederek Rus ordusuna gönüllü asker olarak kayıt yaptırıp *Druzhny* birliklerini kurmuşlardır (Günay, 2015, s. 515).

I. Dünya Savaşı'nın başlamasından hemen sonra Ruslar harekete geçmiş ve Kuzey Anadolu topraklarını işgale kalkışmıştır. Osmanlı kuvvetleri bu işgali önlese de Enver Paşa önderliğinde gerçekleşen Sarıkamış Harekâtı'nın beklenen sonucu vermemesi üstünlüğün Ruslara geçmesine neden olmuştur. Bu arada ise Van'daki Ermeniler ayaklanmış ve yaşanan şiddetli çarpışmalar sonucunda bölgedeki Türkler şehri boşaltmak zorunda kalmıştır. Yaşanan bu gelişme ile Ermeniler, Rusların Anadolu'da daha kolay ilerlemelerine zemin hazırlamış olmuşturlar. Böylece Rusya İskenderun yöresine kadar ulaşabilecek ve Ermeniler için Rusya himayesinde Doğu Anadolu

topraklarını da kapsayan Çukurova çevresini de içine alan Büyük Ermenistan Devleti kurulabilecekti (Uçarol, 2013, s. 620-621).

Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin doğusunda, Kafkas Cephesi, batısında Çanakkale Savaşı gerçekleşmekteydi. Bu durum içerisinde Ermeniler, yaşanan Sarıkamış felaketini ve Kafkas Cephesi'ndeki Ruslar lehine olan durumu bahane ederek Rus kuvvetlerine katılımlar gerçekleştirmeye devam ederken, bir kısım Ermeniler Rus kuvvetlerine katılmayarak Osmanlı Devleti'nin arkasından gerilla tipi saldırı faaliyetleri yürütmüştür (Georgeon, 2020, s. 601).

Osmanlı Devleti'nin her yerinde özellikle Sarıkamış, Oltu, Erzurum, Iğdır, Kağızman gibi ülkenin doğu vilayetlerinde Ermenilerin silah depoları bulunmaktaydı. Portakalyan, Ershan, Antranik ve Surpin isimli Ermeni çete liderlerinin oluşturduğu gerilla birlikleri ise Trabzon, Kayseri, Sivas, Van, Muş, Erzurum ve Bitlis gibi şehirlerde casusluk şebekeleri oluşturmuş, Osmanlı kuvvetlerinin operasyon noktaları, ordunun bulunduğu mevki hakkında Rus Ordusuna bilgi sızdırılmıştır. Çoğunluğu asker kaçaklarından oluşan bu Ermeni çeteleri, bölgelerde Müslüman halka saldırmış ve onları öldürmüştür (Sonyel, 2009, 353-354).

Daha evvelki devirlerde kendilerine reform yapılmasını temenni eden Ermeni teşkilatları, savaş sonunda kendileri için özerk statü daha sonra ise tam bağımsızlık kazanmayı umut etmişlerdir. Rusya ise Boğazları ele geçirmeyi ve bundan ele edeceği ekonomik, askeri ve stratejik kazançları dillendirmiştir. Hedefleri her ne kadar farklı olsa da bu amaçlar Rusları ve Ermenileri Osmanlı Devleti'ne aleyhine birleştirir hale getirmiştir (Qasımlı, 2014).

Savaşın başlangıcından 24 Nisan 1915'e giden süreçte Ermeniler, Osmanlı ordusu cephelede mücadele verirken, bağımsız Ermenistan hayaliyle Rus ordularıyla birlikte hareket etmişlerdir. Bu birliktelik kapsamında casusluk faaliyetleri yapmış, isyanlara kalkışmış, Türk ve Müslüman ahalinin köylerini basarak tarla ve bahçelerinde yangınlar çıkarmış, yağma hareketine girişmiştir. Yine Rus ordularının yardımıyla planlı ve muazzam isyan hareketleri ile sayısız cinayetler işlemişlerdir. Ermeniler bununla da

kalmayarak cephelerden dönen yararlı askerleri öldürmek, Osmanlı ordusunun ikmal yollarını tahrip etmek gibi faaliyetlerde de bulunmuşlardır (Hocaoğlu, 1975, s. 648; Özçelik, 2000, s. 35-36). Gerçekleşen olayların ardından Enver Paşa, Talat Paşa'ya Ermenilerin isyanları devam ettirebilmek adına sürekli toplu halde bulduklarına değinerek Rusların daha evvel Müslümanlara yaptığı gibi Ermenilerin de ya Rus topraklarına doğru ya da Anadolu'nun içlerine doğru sürülmesi gerekli olduğunu bildirmiştir (Gürün, 2012, s. 317).

24 Nisan 1915'te Osmanlı Devleti, savaşın başlangıcından itibaren önünü alamadığı Ermeni olaylarına yönelik sıkı tedbirler almak zorunda kalmıştır. Ermenileri isyana teşvik eden ve silahlandıran komitelerin dağıtılması için, bu tarihte vilayetlere ve mutasarrıflıklara *"acele ve gizli"* kaydı ile genelgeler yollanılmıştır. Yollanan bu genelgede Ermeni komite merkezlerinin kapatılması, buradaki evraklara el konulması ve komite elebaşlarının tutuklanması emirleri olarak bildirilmiştir. Emirlerin ardından İstanbul'da 2345 kişi tevkif edilmiştir (Halaçoğlu, 2006a, s. 62-63).

Tutuklananlar, 25 Nisan 1915 tarihi itibarıyla Çankırı ve Ankara'da yer alan cezaevlerine sevk edilmiştir ancak Ermeni isyanları yine de devam etmiştir. Bu durumu ilgili olarak Avusturya-Macaristan İmparatorluğu diplomatik belgelerinde şu ifadeler geçmektedir; *"Sert önlemlerin alınmasının sebebi Ermenilerdir. Ermeniler savaşın başlamasından itibaren Türk ordusuna ve memurlarına akla gelebilecek her türlü düşmanlık faaliyetinde bulunmuştur. Ayrıca Rusya'nın Anadolu'ya gelmesinin ardından Van vilayetinde Müslümanları acımasızca katletmiştir."* (Halaçoğlu, 2006b, s. 50).

26 Mayıs 1915'te Başkomutanlık, Dâhiliye Nezaretine; Ermenilerin Doğu Anadolu vilayetlerinden Zeytin'da ve benzeri şekillerde yoğun oldukları diğer yerlerden, Diyarbakır'ın güneyine, Fırat vadisine ve Urfa Süleymaniye yakınlarına gönderilmelerini ve Ermenilerin yeniden oluşum içine girmemeleri için göç ettirilmesi gerektiği düşüncelerini paylaşmıştır. 27 Mayıs 1915 tarihinde ise *"vakti seferde icraatı hükümete karşı gelenler için cihetti askeriyece ittihaz olunacak tedabir hakkında Kanunu Muvakkat"* kabul edilerek 1 Haziran 1915 tarihinde Takvim-i Vekayi'de yayımlanmıştır (Gürün, 2012

30 Mayıs 1915 tarihinde ise Sadaret makamından Dâhiliye, Hariciye ve Maliye nezaretlerine tehcirin nasıl gerçekleştirileceği ile ilgili yazı gönderilmiştir. Buna göre;

1. Ermeniler kendilerine tahsis edilen bölgelere can ve mal güvenlikleri sağlanarak rahat bir şekilde gönderilecek.
2. Yeni yerleşim yerlerine varıncaya kadar iaşeleri göç edenin ödeneğinden karşılanacak.
3. Muhtaç durumda olanlar için hükümet tarafından konut inşa edilecek ve çiftçi, ziraat erbabından olanlara alet, edevat ve tohumluk temin edilecektir.
4. Göç edenlere eski mali durumlarına uygun olarak arazi ve konut verilecek.
5. Göç edenlerin geride bıraktıkları taşınır malları kendilerine ulaştırılacak taşınmazlar içinse kıymet takdiri yapıldıktan sonra buralara yerleşecek olan Müslümanlardan tevzi edilecek. Göçmenlerin ihtisasları dışında kalan bağ, bahçe, dükkân, depo ve han gibi gelir getiren yerler açık arttırma usulü ile satılacak ve bedelleri sahiplerine ödenmek üzere mal sandıklarınca emanete kaydedilecektir.
6. Bütün bu konular hakkında özel komisyonlarca yürütülecek ve bu hususta talimat name hazırlanacaktır (Halaçoğlu, 2006a, s. 70-71).

Başlangıçta Protestan ve Katolik Ermeniler, tehcir dışında bırakıldılar ancak daha sonra bunlar arasında da zararlı faaliyetlerde bulunanlar sevke tabi tutulmuştur (Halaçoğlu, 2006a, s. 72). Ermeniler arasında Katolik ve Protestan olup zararlı faaliyetlerde bulunmayanların sevk kanununa tabii tutulmayacağına açıklanmış olması, Ermeniler arasında ihtida hareketine sebep olmuştur. Ancak Osmanlı Hükümeti bu girişimlere itibar etmemiştir. Yolculuğa dayanamayan Ermeni çocuklar içinse yetimhaneler açılmış hatta ABD’de Near East Relief isimli yardım kuruluşuyla Ermenilere yardım eli uzatmıştır (Günay, 2009, s. 579).

Osmanlı hükümetini devlete karşı isyan girişimlerini engelleyebilmek adına tedbirler almak zorunda bırakan Ermeniler, yine Osmanlı Devleti’nin kendi sınırları içinde olan ve savaş alanı dışında kalan Suriye bölgesine nakledilmişlerdir (Bal, 2009, s. 36-37). Göç ettirilen nüfusla ilgili olarak Dâhiliye Nezareti, Sadaret makamına sunduğu 7 Aralık 1916 tarihli raporunda 702.900 kadar Ermeni’nin göç ettirildiği 1915 yılı

içerisinde 25 milyon kuruş, 1916 yılı Ekim ayı sonuna kadar ise 86 milyon kuruşu göç ettirilen Ermeniler için harcadıklarını bildirmişlerdir (Gürün, 2012, s. 334).

18 Aralık 1918 tarihinde ise Ermenilerden isteyenlerin geri dönmeleri için bir kararname çıkartılmıştır. Dâhiliye Nazırı Mustafa Paşa'nın Sadaret makamına gönderdiği bir yazıda dönmek isteyenlerin eski yerleşim yerlerine yerleştirilmesi ile alakalı ilgili yerlere talimatlar verilerek bu konuda gereken tedbirlerin alınması gerektiği belirtilmiştir (Çalık, Çiçek, Halaçoğlu, Özdemir & Turan, 2010, s. 118). Kararname sonrası yaklaşık 300.000 Ermeni, Suriye ve Irak'tan geri dönmüşler ve 1918–1920 yılları arasında yeniden yerleştirilmişlerdir (Çelik, 2008, s. 144). Mondros Mütarekesi ardından Dâhiliye Nezaretince basılan bir broşürde, hükümetin geri getirilenler için 150.000 liradan fazla masraf ettiği ve kendi memleketlerine iade edildikleri yazmaktadır (Gürün, 2012, s. 361).

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Bu araştırmanın yöntemi doküman analizi tekniğidir. Doküman analizi; Belgesel tarama olarak da bilinen doküman analizinde, var olan kayıt ve belgeler incelenerek veri elde edilmektedir. Doküman analizi, belli bir amaca dönük olarak kaynakları bulma, okuma, not alma ve değerlendirme işlemlerini kapsamaktadır. Bir başka ifadeyle doküman analizi, yazılı, basılı ve elektronik (bilgisayar tabanlı ve internet erişimli) materyallerin incelenmesi ve değerlendirilmesi sürecinde gerçekleşen bir dizi işlemdir. Bu süreç ayrıca, araştırılması hedeflenen olgu ya da olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin incelenmesi olarak da tanımlanmaktadır (Öneren Şendil, Nas, Sak & Şahin Sak, 2021, s. 231).

Verilerin Analizi

Araştırmada incelenen Azerbaycan Tarih ders kitaplarından elde edilen veriler nitel veri analizi tekniğine tabii tutulmuştur. Nitel Veri Analizi; araştırma boyunca üzerinde çalışılan veriyle ilgili anlam üretme ve veri setinde neyi temsil ettiğine dair açıklamalar

geliştirebilmek gayesiyle yapılan bir sınıflandırma ve yorumlama sürecidir. Bu süreç aynı zamanda rutin ve pratik uygulamalardaki yapıları, süreçleri veya alan sorunlarını keşfetmek ve tanımlamak için de başvurulmuş bir yoldur (Baykal, Çelik & Memur, 2020, s. 380-381). Nitel veri analizinde üç yol önerilmektedir. Birinci olarak, elde edilen verilerin özgün şekline mümkün olduğunca bağlı kalınarak ve gerektiğinde katılımcıların ifadelerinden doğrudan alıntı yapılarak betimsel bir yaklaşımla verilerin sunulmasıdır. İkinci yol ise, veriler betimsel bir yaklaşımla sunulmakla birlikte bazı temalar belirlenerek temalar arasında ilişkiler de kurulur. Üçüncü olarak araştırmacı betimleme ve tematik analizin yanında kendi yorumlarını da kullanarak verileri analiz eder. Aynı araştırmada bu üç yaklaşım bir arada kullanılarak da veri analizi yapılabilmektedir (Karataş, 2015, s. 72).

Araştırma Materyalleri

Bir araştırma problemi için genellikle kullanılan iki çeşit kaynak vardır. Bunlardan ilki kavramsal yazını içeren kitaplar diğeri ise araştırma yazını oluşturulan ilgili rapor metinleridir (Karasar, 2013, s. 65). Araştırmada kullanılacak ana materyal kaynak ise Azerbaycan'da lise seviyesinde okutulan tarih ders kitaplarıdır.

Azerbaycan Cumhuriyeti okullarında “*Azerbaycan Tarihi*” ve “*Umumi Tarih*” (Genel Tarih) olmak üzere iki çeşit tarih dersi okutulmaktadır. “*Azerbaycan Tarihi*” ders kitapları tarihin en eski devirlerden günümüze kadar Azerbaycan tarihini kapsar “*Umumi Tarih*” ders kitapları ise dünya tarihi niteliğindedir. (Aktaş, 2019, s. 195). Azerbaycan Cumhuriyeti’nde lise düzeyinde okutulan tarih ders kitapları içerisinde ise araştırma konusu olan “*1915 Ermeni Olayları*” ile ilgili verileri içeren kitaplar: 9. sınıf Umumi Tarih ders kitabı, 9. sınıf Azerbaycan Tarihi ders kitabı ve 11. sınıf Umumi Tarih ders kitabıdır. Araştırma boyunca bu üç ders kitabı incelenecektir.

Etik Kurul Onayı

Bu çalışmanın oluşturulması süreci boyunca “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümünde yer alan “Bilimsel Araştırma ve Yayın

Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altındaki eylemler gerçekleştirilmemiştir. Çalışma içerisinde kullanılan kaynak eserler ve atıflar kaynakça gösterim kurallarına uygun bir şekilde gösterilmiştir. Çalışma Azerbaycan tarih ders kitapları içerisinde 1915 Ermeni olaylarının incelenmesi ve ilgili literatürde yapılan çalışmaların derlenmesi yoluyla gerçekleştirilmiştir. Çalışma, literatür tarama ve belge incelemesine dayaması sebebi ile etik kurulu onayı gerektirmemektedir.

BULGULAR

Azerbaycan Tarih Ders Kitaplarında 1915 Olaylarına Dair Bulgular

Araştırmanın bulgular bölümünde; Azerbaycan tarih ders kitaplarında Osmanlı Devleti’nde 1915 Sevk ve İskân Kanununun çıkartılması ve 1915 Ermeni Olaylarıyla ilgili yer alan pasajların çevirisine yer verilecektir.

9. Sınıf Umumi Tarih Ders Kitabı

“Birinci Dünya Savaşı'nın arifesinde Ermeni milliyetçileri, Azerbaycanlılar, Gürcüler ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğu illerinin yaşadığı Kafkasya bölgeleri pahasına kurgusal “Büyük Ermenistan” yaratmak için geniş bir faaliyet gerçekleştirdiler. Rus iktidar çevreleri, imparatorluk topraklarında yaşayan Ermenileri, Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik işgal planlarını uygulamak ve silahlandırmak için bir araç olarak kullandılar” (Ağayev, Behramova, Mahmudlu, Memmedov & Necefli, 2020, s. 18).

Yukarıda yer alan pasaj çevirisinde Birinci Dünya Savaşı'nın gerçekleştiği dönemlerde Ermenilerin “Büyük Ermenistan Devleti” kurma hallerinin olduğu, aynı dönem içerisinde Rusya'nın ise Osmanlı Devleti topraklarını işgal etme planına sahip olduğu aktarılmaktadır. Yine ders kitabında, Rusya'nın Osmanlı Devleti üzerindeki emellerini gerçekleştirmek için Ermenileri bir araç olarak kullandığı ifadelerine yer verilmiştir. Ermeniler sahip oldukları Büyük Ermenistan hayalini gerçekleştirmek uğruna Rusya tarafından kendi amaçları için kullanılmış bir millet olarak gösterilmiştir.

“Kafkas cephesinde çatışmaların başlamasından sonra Ermeni silahlı birlikleri arka cephede yoğunlaştı. Türk-Müslüman nüfusunu yok etmeye, Osmanlı ordusu için mühimmat ve yiyecek taşıyan karavanlara baskın yapmaya başladılar. Bu nedenle, Osmanlı Devleti 24 Nisan 1915'te Ermeni müfrezelerinin liderlerinin tutuklanmasına, aynı yılın Mayıs ayında Ermeni halkının ön cepheden imparatorluğun iç bölgelerine göçüne karar verdi. Bundan sonraki yıllarda Ermeni siyasetçiler bu olayı “devlet düzeyinde Türkler tarafından Ermenilerin örgütlü yıkımı” olarak nitelendirerek “Ermeni Soykırımı” iddiasını ortaya koydular” (Ağayev vd., 2020, s. 18).

Ders kitabında konuyla alakalı olan ikinci pasajda ise Birinci Dünya Savaşı döneminde Osmanlı-Rus kuvvetleri arasında Kafkas Cephesi açıldığında, Ermenilerin cephe gerisinde Osmanlı Devleti aleyhine faaliyetlere giriştiği ifadesine yer verilmiştir. Akabinde yaşanan gelişmelerin doğurduğu neticeler sebebiyle Osmanlı Devleti'nin 24 Nisan 1915 tarihinde çıkartmış olduğu kanuna atıf yaparak isyancı Ermeni liderlerinin tutuklanması kararı çıkartıldığı, 1915 Mayıs'ında ise Ermenilerin devletin iç kesimlerine doğru bir göç hareketine tabii tutuldukları aktarılmaktadır. Ders kitabı o yıllarda yaşanan bu gelişmelerin ardından, Ermenilerin daha sonraki yıllarda yaşanan bu olayları ne olarak adlandırıldıklarını ve olaylara dönük olarak ortaya attıkları iddiayı dile getirmektedir.

“Ermeni Soykırımı'nın bir kurgu olduğunu temellendirin” (Ağayev vd., 2020, s. 18).

“Osmanlı Devletinin Ermenileri iç illere yerleştirme kararının doğru adım olduğunu kanıtlayın” (Ağayev vd., 2020, s. 19).

Yukarıda ders kitabında konu sonunda yer alan değerlendirme sorularına yer verilmiştir. Okuma parçalarında oldukça tarafsız bir tutum sergileyerek her iki tarafın döneme dair yorumuna ve göçün nedenine ilişkin bilgiler vermiştir. Konu sonunda ise değerlendirme soruları ile Ermeni tarafının iddialarına karşı sav üretecek bilgiler elde edebilmeye ve

bunu yaparken de kanıt kullanmaya sevk eden sorular sormuştur. Böylece öğrenciler kanıt temelli öğrenmeye teşvik edilmişlerdir.

9. Sınıf Azerbaycan Tarihi Ders Kitabı

“Kafkasya cephesinde Osmanlı devleti ile karşı karşıya kalan Rusya'nın asıl amacı, İstanbul'u ve boğazları olan Doğu Anadolu'yu ele geçirmektir. Rusya ve müttefikleri Osmanlı İmparatorluğu'nu bölmek istiyordu. Osmanlı Devletinde yaşayan Ermenilere ise "toprak özerkliği" verilecekti” (Abdullayev, Mahmudlu, Hüseynova, Cabbarova & Əliyev, 2020, s. 76).

Ders kitabından alınan bu pasajda Kafkas Cephesi sırasında Osmanlı Devleti ile savaşan Rusya'nın amacının ne olduğundan ve bu amacı gerçekleştirebilmeleri için Ermenilere, Osmanlı mülkünden toprak verilmesini amaçladıkları belirtilmiştir. Bu noktada ders kitabı cephe gerisindeki Ermeni-Rus işbirliğine dikkat çekmektedir.

“1915 ilkbaharında, Doğu Anadolu'da Ruslara karşı ağır savaşlar olduğu sırada, Ermeniler ihanet ederek isyan ettiler ve Osmanlı ordusunu arkadan açıkça vurdular. Rus ordusu ilerledikçe, Ermenilerin, Türk-Müslüman ve Kürt nüfusuna karşı öldürme ve soyulma hareketi kitlesel bir hale geldi. 15 Nisan'da Van'da Ermeniler Türklere karşı yeni cinayetler işlediler. Iğdır, Erzurum, Kars ve diğer birçok bölgelerde de cinayetler devam etti” (Abdullayev vd., 2020, s. 77).

“Savaş devam ederken, Ermenilerin sivil nüfusa karşı gerçekleştirdiği katliamları görmezden gelmek imkânsızdı. 24 Nisan'da İstanbul'da halkı Osmanlı Devleti aleyhine konuşmaya teşvik eden Ermeni temsilciler tutuklandı. 27 Mayıs'ta yayımlanan yasaya göre, Ermenileri Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğu bölgelerinden Irak, Lübnan ve Suriye'nin içerlerine yerleştirmesine karar verildi” (Abdullayev vd., 2020, s. 77).

Ders kitabında birbiri ardınca verilen bu pasajlarda ise Kafkas cephesi sırasında Ermeniler ve Ruslar arasında gerçekleşen iş birliği neticesinde Ermenilerin, Osmanlı Devleti içerisinde giriştiği faaliyetlere dair bilgiler verilmiştir. Ardından bu faaliyetler

neticesinde Ermeniler tarafından, Osmanlı Devleti'nin göç kararı almak zorunda bırakıldığı “yaşanan katliamları görmezden gelmesi imkânsızdı” ifadesi ile belirtilmiştir. Ders kitabı bu ifade ile alınan kararın haklılığına vurgu yapmıştır.

Ders kitabınının 77. sayfasında ise konuya ilişkin olarak Iğdır'da bulunan Ermeniler tarafından katledilen Türkler adına dikilmiş abidenin görseline yer verilmiştir.

“Birinci Dünya Savaşı sırasında Türk ve Müslüman ahaliye karşı yapılan Ermeni vahşeti hakkında bilgi toplayın ve aynı yüzyıl içerisinde değerlendirin”
(Abdullayev, 2020, s. 79).

Ders kitabında konu sonunda verilen değerlendirme soruları arasında yer alan bu soruda ise I. Dünya Savaşı sırasında Ermenilerin, Türk ve Müslüman ahaliye karşı giriştikleri faaliyetler bir vahşet olarak değerlendirilmekle birlikte bu faaliyetlere ilişkin başka bilgilerde edinilmesi ve edinilen bilgilerin dönemin şartları gözetilerek değerlendirilmesi istenilmiştir. Böylelikle öğrencilerin kanıt kullanma becerisinin yanında tarihsel empati bilinçleri de geliştirilmeye çalışılmıştır.

11. Sınıf Umumi Tarih Ders Kitabı

“Büyük Yalan. Müttefikler tarafından silahlandırılan ve kışkırtılan Ermeni terör grupları, 1915 Nisan ayının ortalarında Van'da isyan ederek sivilleri, Türk ve Müslümanları katletmeye başladılar. Daha sonra Ermeniler Doğu Anadolu'da sivil halka karşı terör faaliyetleri uyguladılar. Ayrıca casusluk faaliyetlerini Müttefikler lehine artırdılar. Ermenilerin yaptığı soykırımın hedefi sadece Müslüman nüfus değildi. Bölgede yaşayan Rumlar ve Yahudiler de Ermeni terörüne maruz kaldılar. Buna karşılık, Osmanlı Devleti öncelikle Ermenilerin dini ve siyasi liderlerinden öldürme ve yağma hareketini durdurmalarını talep etti. Ancak katliamların Ermeniler tarafınca devam ettirilmesi, 24 Nisan 1915'te Osmanlı Devleti'nin bu faaliyetlerde suçlu olanların tutuklanması emrini vermiştir. Ermenilerin her yıl "soykırım günü" olarak kaydettikleri tarih, aslında Ermeni çetelerinin liderlerinin tutuklandığı gündür. Mayıs ayında cephede yaşayan Ermenilerin geçici olarak iskân

edilmesine ilişkin bir yasa kabul edildi. Kafkas cephesindeki Rus komutanlar, Ermeni çetelerinin Müslüman nüfusa karşı vahşet işlediklerini, cinsiyeti ve yaşı ne olursa olsun herkesi öldürdüğünü kabul ettiler. Bu vahşet, iskân kanunundan önce de sistematik olarak yürütülüyordu” (Ağalarov, Cabbarov, Hətəmov, Hüseynov & Quliyev, 2018, s. 41).

Yukarıda yer alan pasajda ise öncelikle yan başlık atılarak konu ayrıca anlatılmıştır. 1915 Ermeni Olayları ve akabinde çıkarılan Sevk ve İskân Kanunu ile sonrasındaki süreci ders kitabı “*Büyük Yalan*” başlığıyla isimlendirmiştir. Paragraf boyunca Ermenilerin, 1915 yılı içerisinde Türk ve Müslüman halka karşı giriştiği faaliyetler ve bunların neticesinde Osmanlı Devleti’nin sırasıyla gerçekleştirdiği tedbir kararları aktarılmıştır. Ermenilerin Türk ve Müslüman halka karşı uyguladığı yağma ve öldürme hareketleri ise “*terör faaliyeti*” olarak isimlendirilmiştir. Ermenilerce “*soykırım günü*” olarak kabul edilen 24 Nisan 1915 tarihine ise bir açıklama getirilerek bu günün soykırım günü değil “*Ermeni çete liderlerinin tutuklanma günü*” olduğu bilgisine yer verilmiştir. Ders kitabı bu paragrafta Ermeni tarafının iddialarına açıklık getirmeye çalışmıştır.

“Ermeni terör gruplarının emirleri: ”

- 1. Rus ordusu sınırı geçer geçmez Ermeni grupları ve firariler onlara katılarak Osmanlı ordusuna saldıracaklar.*
- 2. İki yaşını doldurmuş tüm Müslümanlar öldürülecek.*
- 3. Ermeniler evlerini, yemeklerini ve kiliselerini terk edecekler, hayır kurumlarını yakacaklar ve Müslümanmış gibi propaganda yapacaklar.*
- 4. Cepheden yaralı olarak dönen Osmanlı askerleri öldürülecek.”*

(Ağalarov vd., s. 42).

Ders kitabının bu pasajında ise “*Ermeni Terör Gruplarının Emirleri*” başlığı atılarak 4 maddede bu emirlere yer verilmiştir. Koyu renkli kutucuk içerisinde ders kitabında yer alan bu pasajda ders kitabı hiçbir yorumlama yapmamış maddelerin ardından bilgilerin nereden alındığını göstermiştir. Bu bilgilerle ilgili olarak kaynakçada verilen çarpıcı

husus ise aynı ifadelere dair farklı devletlere ait alt alta dört kaynakça verilmiş olmasıdır. Bu kaynaklar sırasıyla şöyledir;

1. *Türkiye Genelkurmay Arşivleri, ATASE, 1/2 numara, belge / 2061*
2. *Kapriel Serope Papazian, Patriotism Perverted, s. 37-38.*
3. *Aram Turabian, Les Volontaires Arméniens Sous Les Drapeaux Français Broché (Fransız Bayrağı Altında Ermeni Gönüllüler), s. 6.*
4. *Georges de Malevill, 1915 Ermeni Trajedisi, s. 34-35.*

“27 Mayıs 1915 tarihli Yeniden Yerleşim Kanunu:

1. *Yeniden yerleştirilmesi gerekenler güvenli bir şekilde varış yerlerine ulaştırılacaktır;*
2. *Yollarda konforu, can ve mal güvenliği sağlanacaktır;*
3. *Geçimlerini ve yiyeceklerini sağlamak için gerekli tüm yardım sağlanacaktır.*
4. *Mali durumlarına göre onlara mal ve arazi verilecek;*
5. *Devlet tarafından bir ev yapılacak.” (Ağalarov vd., 2018, s. 42).*

Ders kitabından alınan bu pasaj ise yine bir diğer pasajda da olduğu gibi koyu renk kutucuk içerisinde altında kaynakça bilgisi verilerek, ilave yorum yapılmadan verilmiştir. Bu pasajın kaynağı ise Yusuf Halaçoğlu'nun Ermeni Tehciri isimli kitabıdır.

SONUÇ

Sovyetler Birliği'nin dağılması ardından ortaya çıkan Türk Cumhuriyetleri arasında Azerbaycan, Türkiye Cumhuriyeti'nden önemli ölçüde destek görmüştür. Azerbaycan'ın 18 Ekim 1991'de gelen bağımsızlığının ardından, 8 Kasım 1991'de Türkiye Cumhuriyeti, Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanımış böylelikle uluslararası arenada onu tanıyan ilk ve önemli devlet olmuştur. Ebulfez Elçibey döneminde Türkiye, Azerbaycan dış politikası için önemli bir konuma gelmiş ve bu önem stratejik bir ortaklık, bir iş birliği olarak açıklanmıştır. 1994 yılında Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı koltuğuna gelen Haydar Aliyev döneminde ise Türkiye ile olan ilişkiler “*tek millet iki*

devlet” olarak vurgulanmış ve iki ülke arasındaki ikili ilişkilerde önemli gelişmeler yaşanmıştır (Garibov, 2017, s. 66).

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bağımsızlığını ilan eden bir diğer devlet ise Ermenistan'dır. Ermenistan, Türkiye'nin Kafkasya siyasetinde en sorunlu ilişkilerinin olduğu ülkedir. İki ülke arasında normal seyirde ilerleyebilecek bir diplomatik ilişki kurulamamıştır. Bu durumun temel nedeni; Ermenistan'ın soykırım iddialarını uluslararası arenaya taşımaya ve bu iddianın tanınmasını kendi dış politikasının en önemli amacı olarak ortaya koymasıdır. Bununla birlikte diğer nedenler Türkiye'nin toprak bütünlüğünü tanımıyor olması ve Azerbaycan-Ermenistan arasında yaşanan Dağlık Karabağ sorunudur. Ermenistan, bağımsızlık bildirgesinde *“Ermenistan Cumhuriyeti, Osmanlı Türkiye'si ve Batı Ermenistan'da gerçekleştirilen 1915 soykırımının uluslararası düzeyde tanınması çabalarını destekleyecektir.”* ifadesi yer almaktadır. Yine Ermenistan zaman içerisinde ara ara kendi parlamentosunda 1921 yılında imzalanan Kars Antlaşmasında düzenlenen Türkiye-Ermenistan sınırının tanınmaması konusunda konuşmalar yapılmaktadır (Kasım, 2009, s. 101-102).

Bahsi geçen bu devletler pek tabii olarak tarih içerisinde birbirleriyle olan ilişkilerine tarih ders kitaplarında yer vermektedirler. Bu çalışmada da Türkiye ve Ermenistan arasındaki ilişkileri bu denli etkileyen 1915 Ermeni olaylarına üçüncü bir göz olan Azerbaycan'ın bakış açısı tarih ders kitaplarında aranmıştır. Azerbaycan liselerinde beş adet tarih ders kitabı okutulmaktadır. Ders kitapları üzerinde yapılan incelemeler sonucunda okutulan beş ders kitabı arasından yalnızca üçünde 1915 Ermeni olaylarına dair bilgilerin yer aldığı görülmüştür. 1915 Ermeni Olaylarına dair bilgilerin olduğu tarih ders kitapları; 9. Sınıf Umumi Tarih, 9. Sınıf Azerbaycan Tarihi ve 11. Sınıf Umumi Tarih ders kitaplarıdır.

9. Sınıf Umumi Tarih ders kitabında yer alan 1915 Ermeni olayları konulu pasajlarda konuyla ilgili bilgiler ve ifadeler değerlendirildiğinde en çok göze çarpan cümle; *“Rus iktidar çevreleri, imparatorluk topraklarında yaşayan Ermenileri, Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik işgal planlarını uygulamak ve silahlandırmak için bir araç olarak kullandılar.”* cümlesidir. Bu cümledeki *araç olarak kullandılar* ifadesi ders

kitabında Rusya için kullanılmıştır. Rusya'nın, Ermenileri Osmanlı Devleti üzerindeki işgal planlarını gerçekleştirebilmek uğruna, Ermenilerin "*Büyük Ermenistan*" hayalini desteklediği ve onları silahlandığı bilgisi üzerine ders kitabında böyle bir çıkarım yapılmıştır. I. Dünya Savaşı döneminde Ermenilerle yaşanan diğer olaylar hakkında kısaca bilgiler veren ders kitabı, yaşanan olaylar sebebiyle Osmanlı Devleti'nin ilk olarak tutuklama daha sonra ise göç kararı aldığını belirtmiştir. Yapılan göç hareketinin yönüyle alakalı olarak ise "*imparatorluğun iç bölgelerine*" doğru gerçekleştirildiği belirtilmiştir. Ders kitabı bu noktadan sonra 1915 yılında yaşanan Ermeni Olaylarına bugünkü Ermenistan'ın yaptığı yoruma dair bilgi vermiş ve Ermeni tarafının 1915'de yaşananları "*soykırım*" olarak nitelendirdiğini belirtmiştir. Buraya kadar olan kısımda ders kitabında yer alan konu anlatımlarında herhangi bir bakış açısına yer verilmeden objektif ve tarafsız bir tarih anlatımı yapıldığı görülmüştür. Ancak değerlendirme sorusu ile Azerbaycan'ın olaylara olan bakış açısı hakkında bilgi verildiği görülmektedir. Azerbaycan tarafının bakış açısını gösteren ifade "*Ermeni soykırımının kurgusallığı*" ifadesidir.

9. sınıf Azerbaycan Tarihi ders kitabında ise 1915 Ermeni olaylarıyla ilgili olarak pasajlarda; Rusya'nın boğazları istediği, müttefikleriyle Osmanlı Devletini parçalama fikrinin olduğu ve Ermenilere de toprak özerkliği verecekleri bilgileri yer almaktadır. Ders kitabı, 1915 yılı savaş dönemi içerisinde Ermenilerin Osmanlı aleyhine gerçekleştirdiği faaliyetleri aktararak, Osmanlı tebaasından olan Ermenilerin bu faaliyetlerini "*ihamet*" olarak nitelendirilmiş ve Ermenilerin bölge halkına yaşattıklarını ise "*vahşet*" olarak değerlendirmiştir. 24 Nisan 1915'de İstanbul'da gerçekleştirilen tutuklamalar ve 27 Mayıs 1915'de çıkartılan kanunla ilgili olarak ise ders kitabı "*Savaş devam ederken, Ermenilerin sivil nüfusa karşı gerçekleştirdiği katliamları görmezden gelmek imkânsızdı*" şeklindeki ifade ile kararların yerinde ve alınması gereken kararlar olduğu sonucunu çıkartmıştır. Bir önceki ders kitabında olduğu gibi bu ders kitabında da göç yerlerine dikkat çekilmiş ve göç noktaları belirtilerek "*...imparatorluğun içerilerine yerleştirilmesine karar verildi*" denilmiştir. Konu sonunda verilen değerlendirme sorusunda ise 1915 Ermeni olayları karşısındaki bakış açısını net bir

şekilde ifade ederek, bu bakış açısını destekleyecek kanıt bilgileri toplanılmasını ve bilgilerin ve olayların geçtiği yüzyıl içinde değerlendirilmesi istenilerek kanıtlara dayalı bir bakış açısı ve tarihsel empati becerisi öğrencilerde geliştirilmeye çalışılmıştır.

11. sınıf Umumi Tarih ders kitabında diğer iki ders kitabından farklı olarak 1915 Ermeni olaylarına ilişkin daha net bir tavır ortaya konulmuştur. 1915 yılında yaşanan olaylar ve Ermenilerin 1915 Sevk ve İskân Kanunu'nu sebebiyle gerçekleştirilen yerleştirmelere dönük olarak söyledikleri soykırım iddiası "*Büyük Yalan*" başlığı ile isimlendirilmiştir. 1915 yılında yaşanan olaylar da yine diğer iki ders kitabından farklı olarak daha detaylı bir şekilde aktarılmış ve asıl soykırımın Ermeniler tarafından gerçekleştirildiği belirtilmiştir. Ermenilerin gerçekleştirdiği soykırımın ise sadece Müslümanlara dönük olmadığı, bölgede yaşayan Yahudi ve Rumları da hedef aldığı, onlarında Ermeni mezalimine maruz kaldığı belirtilmiştir. Tıpkı diğer iki ders kitabında da olduğu gibi Osmanlı Hükümeti'nin yaşanan olaylar neticesinde aldığı önlemler sırasıyla aktarılmıştır. Diğer ders kitaplarından farklı olarak burada Ermeni tarafının soykırım günü olarak belirttikleri 24 Nisan tarihinin bir soykırım tarihi değil aslında isyancı Ermeni çete liderlerinin Osmanlı Devletince tutuklandığı tarih olduğu ayrımı yapılmıştır. 1915 yılında yaşanan Ermeni mezaliminin ise dönemin Rus komutanlarınca dahi kabul edilen bir gerçek olduğu dile getirilmiştir.

11. sınıf Umumi Tarih ders kitabını diğer iki ders kitabından ayıran bir başka özellik ise olayın daha geniş ölçüde ele alınması ve ders kitabının olaylara karşı tutumunun haklılığını destekleyecek, döneme dönük kanıt niteliğindeki belge bilgilerine yer vermesidir. Ders kitabında verilen bu bilgiler çok sayıda yerli ve yabancı kaynakça kullanılarak desteklenmiş "*Büyük Yalan*" ifadesi temellendirilmiştir. Ders kitabında 1915 Ermeni olaylarına ilişki pek çok yerli ve yabancı kaynağa yer verilmiş olması, Azerbaycan'ın konuya olan hassasiyetini göstermektedir. Ancak bu hassasiyetleri bilimsel tarih yazıcılığını elden bırakarak, milliyetçi ve romantik söylemlere başvurmalarına sebep olmamış, tarih biliminin etiğine ters düşmemişlerdir.

Sonuç olarak her üç ders kitabına genel olarak bakıldığında 1915 Ermeni olaylarına dair bilgilerin tarih alanyazında yer alan bilgilerle çelişmediği görülmektedir. 11. Sınıf

Azerbaycan Tarihi ders kitabı haricindeki diğer iki ders kitabında olaylarla ilgili Azerbaycan tarafının bakış açısı konu anlatımı kısmında sezdirilmemiş, sadece değerlendirme sorularına bakıldığında bu bakış açısını gösteren ifadeler olduğu görülmüştür. 11. sınıf Azerbaycan Tarihi ders kitabında daha net ifadeler olmasına rağmen bu ifadeler kanıt kullanma yoluna gidilerek temellendirilmiştir.

Genellikle ders kitaplarında konu, her ne kadar fazla ayrıntıya girmeden ana hatlarıyla aktarılmaya çalışılsa da, bu olaylarla ilgili en k gündeme getirilen göç ettirilen nüfus konusuna üç ders kitabında da yer verilmemiştir. Bunla birlikte göç edenlerin daha sonra eski yerleşim yerlerine gitmekte serbest bırakıldığı bilgisi de yine ders kitaplarında yer almamaktadır. Bunların yanında mezkûr tarih ders kitaplarında tehcir kelimesine ve o gün şartlarında taşımakta olduğu *“bir yerden başka bir yere göç etme”* anlamının da yer verilmemiştir. Bu bilgilerin ders kitabına eklenilmesi konu bütünlüğü açısından oldukça elzem bir durumdur. Konunun yer aldığı sayfalarda kullanılan dil ve üslup ise Türk tarafını yüceltecek, Ermeni tarafını ise incitecek bir biçimde olmaması, ders kitaplarının tarih biliminin etiğine ters düşmediklerini göstermektedir. Bununla birlikte Azerbaycan bakış açısını yansıtan bilgilerinse temellendirilerek verilmiş olması da tarih ders kitaplarının kanıtlara dayalı bilimsel tarih yazıcılığı benimsenerek yazıldığını göstermektedir.

KAYNAKLAR

- Abdullayev M., Mahmudlu, Əliyev Q., Hüseynova, L. & Cabbarov, H. (2020) *Azərbaycan tarixi*. Bakü: Şərq-Qərb ASC.
- Ağalarov, P., Hətəmov, R., Quliyev, N., Cabbarov, H. & Hüseynov, E. (2018). *Ümumi tarix*. Bakü: Şərq-Qərb ASC.
- Ağayev. S., Mahmudlu, Y., Nəcəfli, T., Məməddov, K. & Bəhrəmov, S. (2020). *Ümumi tarix*. Bakü: Şərq-Qərb ASC.
- Aktaş, Ö. (2019). Azərbaycan tarix ders kitablarının dəyərləndirilməsi. *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19, 191-212.
- Alpargu, M. (2007). Türkiye ve azerbaycan ders kitapları üzerine bazı gözlemler. *Atatürk Dergisi*, 5(3), 1-13.
- Baykal, N.B., Çelik, H. ve Kılıç Memur, H.N. (2020). Nitel veri analizi ve temel ilkeleri. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, 8(1), 379-406.
- Çalık, R., Çiçek, K., Halaçoğlu, Y., Özdemir, H. & Turan, Ö. (2010). *Ermeniler: sürgün ve göç*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Çelik, H. (2008). Ermeni tehciri ve tehcirden dönenlerin iskân sorunu. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 7(16), 143-163.
- Çelik, H. (2020). Tarih ders kitabı araştırmalarına kısa bir bakış. *VAKANÜVİS-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*. 5(2), 565-586.
- Demirci, O. (2010). Güney kafkasya bölgesi bağlamında Türkiye-Ermenistan ilişkileri. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 211-233.
- Deveci Bozkuş, Y. (2015). Ermeni tarih ders kitaplarında 1915 olayları. *Tesam Akademi Dergisi*, 2(1), 89-105.
- Garibov, M. (2017). *XX. Yüzyılda ermenistan-azerbaycan dağlık karabağ sorunu*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Garibova, J. (2018). Azerbaycan'da dil-kimlik bağlantısının oluşumu ve türkiye türkçesi faktörü. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 44, 15-41.
- Georgeon, F. (2020). *Sultan abdülhamid*. İstanbul: İletişim.
- Günay, N. (2009). Ermenilerin tehcir edilmesi kararında etkili olan faktörler ve maraş-zeytun ermenilerinin tehciri. *Belleten Dergisi*, 73(267), 555-580.
- Günay, N. (2015). *Zoraki ittifaktan yol ayrımına ittihat terakki ve ermeniler*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Gürün, K. (2012). *Ermeni dosyası*. İstanbul: Bilgi.
- Halaçoğlu, Y. (2006a). *Ermeni tehciri* (9. Baskı). İstanbul: Babıali.
- Halaçoğlu, Y. (2006b). *Sürgünden soykırma ermeni iddiaları* (2.Baskı). İstanbul: Babıali.

- Hocaoğlu, M. (1975). *Arşiv vesikalarıyla tarihte ermeni mezalimleri ve ermeniler*. İstanbul: Anda.
- Kasım, K. (2009). *Soğuk savaş sonrası Kafkasya*. Ankara: Usak Yayınları.
- Karasar, N. (2013). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel.
- Karataş, Z. (2015). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 62-80.
- Lütem, Ö. E. (2015). Türkiye-ermenistan ilişkilerinin güncel durumu. *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, 50, 231-373.
- Mammedov, Z. (2013). Azerbaycan ile Türkiye arasında öğrenci değişimi alanındaki işbirliği (2003-2010 yılları arası). *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi Arşivi* 5(9).
- Öneren Şendil, H., Nas, E., Sak, R. ve Şahin Sak, İ.T. (2021). Bir araştırma yöntemi olarak doküman analizi. *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 4(1), 227-250.
- Özçelik, İ. (2000). *Ermeni iddiaları ve gerçekler*. Ankara: Türkar.
- Özşavlı, H. (2017). *Abdülhamid'den cumhuriyete ermeni yetimleri*. Ankara: Kesit.
- Özşavlı, H. (2019). *Önce isyan, sonra göç ve iskân*. Ankara: Atatürk Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Qasımlı, M. (2014). *Kafkaslarda ermeni sorunu (1724-1920)*. Ankara: Matsa.
- Sonyel, S. (2009). *Osmanlı ermenileri büyük güçler diplomasinin kurbanları*. İstanbul: Remzi.
- Stearns, P. N. (2009). *Why study history?* (Erkan Dinç çev.). *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 118-127.
- Şıvgın, H. (2009). Ulusal tarih eğitiminin kimlik gelişimindeki önemi, *Gazi Üniversitesi Akademik Bakış Dergisi*, 2(4), 35-52.
- Tuzcuoğlu, F. (2019). Azerbaycan ve Türkiye İlişkileri TUDİFAK örneği. Azerbaycan Devlet Ekonomi Üniversitesi (UNEC), Sakarya Üniversitesi ve İstanbul Üniversitesi İş Birliği Yönleri: Mevcut Durum ve Perspektifler Konuya Göre Uluslararası Konferans Raporları: Bakü.
- Uçarol, R. (2013). *Siyasi tarih (1782-2012)*. İstanbul: Der.
- Yürükel, S. M. (2003). *Soykırımlar tarihi I*. Ankara: Türkar.

ORCID

Nejla GÜNAY <https://orcid.org/0000-0001-5895-8359>

Tuğba YILMAZ <https://orcid.org/0000-0003-3013-9313>

SUMMARY

Introduction

The aim of this study is to evaluate the perspective of the 1915 Armenian events presented in the Azerbaijan History textbooks. In this context, among the Azerbaijan history textbooks, these 1915 Armenian events are included; The 9th grade General History, 9th grade Azerbaijan History and 11th grade General History textbooks were examined.

Method

In the study, using the document analysis method, information about the 1915 Armenian events in the history literature and the Armenian events in the history textbooks were obtained, and the information obtained from the textbook was evaluated using the qualitative data analysis technique in this study.

Findings

The following findings were reached regarding the 1915 Armenian events in the 9th Grade General History textbook, which was first evaluated; The textbook is that Armenians, who dreamed of Greater Armenia during the First World War era, were used by the Russians against the Ottoman Empire. Another finding in the textbook is that during the First World War, the Armenians did not give peace to the Turkish and Muslim people living in the Eastern Anatolia Region, where Armenians were engaged in activities against the Ottoman armies behind their fronts, and as a result of these, the Ottoman State decided to move the Armenians away from the front area and to migrate to the inner parts of the country afterwards. Students were asked to develop a thesis against the claims of the Armenians side by asking questions about evidence-based learning from the textbook with the evaluation questions asked at the end of the topic to generate more results and ideas.

The findings regarding the 1905 Armenian events from the 9th grade Azerbaijan History textbook are as follows; It is the statement that Russia will give the Armenians territorial autonomy during the First World War. One another finding in the history textbook is that there were disturbances caused by Armenians in many cities of Turkey such as Erzurum, Kars, Iğdır and especially in the province of Van, where Armenians massacred Turkish and Muslim people in Eastern Anatolia during the First World War. It is written that this situation in Eastern Anatolia could no longer be ignored by the Ottoman Empire, and as a result, Armenian gang leaders were arrested on April 24, and Armenians were immigrated to provinces such as Syria, Iraq and Lebanon in the inner parts of the state on May 27.

The most striking statement in the textbook about the 1915 Armenian events is that the state could no longer ignore what happened and thus the Armenians forced the Ottoman state to take measures to migrate them. The statements about the 1915 Armenian Events in the 11th Grade General History textbook are as follows; First of all, what the Armenian side said about the 1915 Armenian Events was expressed as a big lie, and after the title of the big lie was mentioned in the textbook, the subject was explained deeply. Regarding the date of April 24, which the Armenians

recorded in their own history as the day of genocide, a distinction has been made that this date is not the day of genocide, but the day of the arrest of the Armenian leaders. The textbook, which includes the orders given by the Armenian gang leaders against the Turkish and Muslim people, showed reference books belonging to four different states as sources for these orders.

Conclusion

As a result, when examined in general in all three different history textbooks, it is seen that the statements about the 1915 Armenian events do not contradict the statements in the history literature. In addition, while the subject is narrated in the textbook, there is no expression that glorifies one side and insults the other side. It has been observed that the perspective of the Azerbaijani side on the 1915 Armenian Events is not implied in the lecture part of the textbook, but there are expressions showing the point of view in the evaluation questions. On the other hand, it has been observed that the 11th Grade General History textbook, compared to the other two textbooks mentioned, reveals the directional perspective of the 1915 Armenian Events more clearly, but this is supported by the use of evidence as a result.

